

A HOMÁLYBÓL

EMLÉKEZÉS KÉT ELFELEDETT ÍRÓRA

I.

HAVAS GYULA

Háromnegyed évszázada született, félévszázada halt meg, 1918 őszén, alig huszonöt éves korában Havas Gyula, a századelő egyik dédelgetett költői tehetsége. Nevét az *Irodalmi Lexikonban* hiába keresnők, a *Nyugat* repertóriumában annyiszor sorolja föl, amennyi megélt éveinek száma. S mindössze öt éven át vonulnak írásai a *Nyugat* lapjain: 28 verse, egy versfordítása, 2 novellája és 22 könyvkritikája. Hamari holtával „egy hárfa hullt” el — hogy az ő költeményének zengését idézzük: „Egy hárfa hull, a végtelenbe hull, Egy árva húr talán, reszketni boldog Örökkön már.” Költői nyelvének zengése átfedi pátoszát, a muzsika hullámhossza a végtenségig ér, ahová ifjújúi sejtelmek már időnek előtte kísértették. Színpompa és hangzengés varázsa közben tárul föl az „ismeretlen úr”, a közeli halál. A messzeségbe vágyódás egy állomása csak a „Robinson szigete”, a béke és nyugalom világa, mint majd később Radnótinak egy korszakában az áhított Húsvét-szigetek. Az „ismeretlen boldogság” szikrázik föl költeményeinek képeiben, rímeiben, alliterációiban. Ám „Boldog csak a halál”. Sivár fiatalsága, korai hadbavonulása, a Kárpátok és Volhynia ormain vándorlása, bénító sebesülése, majd mind e megpróbáltatás nyomán végzetes betegsége után látszólag valóban megváltás számára a halál. Mire a *Halott katona éneke* megjelent a *Nyugatban*, költője már halott volt. „Vegyétek és egyétek, ím a testem, Amely tiérettetetek töretik, Nyugodjatok meg, hát elestem”, írta daccal, s mindennel leszámolva.

Mégis: e megnyugvás csak látszólagos. Mert Havas Gyula életre termett, s megkínzott testében az utolsó hetekig lobogott a szenvedélyes, alkotásra hivatott lélek. Lírai alkat volt, de

kritikai működése sem jelentéktelen. Tóth Árpádnak a *Nyugat*-ban közzétett búcsúztatója mint a kritika egyik legjelentősebb művelőjét értékeli, s ez annál jelentősebb, mert — mint Tóth Árpád írta — a magyar lírai és elbeszélő irodalom gazdagodása mögött a kritika fejlődése messze elmaradt, s csak nagyon szegényes eredményt tud fölmutatni. Ennek okát az irodalmi élet elmocsarasadó talaján elburjánzott élősdiak működésében találja Tóth, az érdekközösségek gyáva, talmi dicséretekkel leplezgető kritikai gyakorlatában. Annál inkább volt szükség Havas Gyula erkölcsi magaslatról, emelt homlokkal bátran kimondott kérlelhetetlen véleményére, amelyet éles tekintetének lényegkereső vizsgálódása érlelt meg és pontos, logikus következtetésű kifejezés közvetített. Havas nem fogadott el tekintélyt, sem politikait, sem irodalmi, újraértékelte az eddig elismertet is. Tóth Árpád is megbecsüléssel emlékezik meg az annak idején nagy port fölvert Szomory Dezső méltatásról, amelyet a *Harry Russel-Dorsan a francia harctérről* című levelei kapcsán írt, s amely leveleket harctérinek kellene nevezni, ha Szomory egyáltalán megfordult volna a harctéren. E kritikai művében Havas — Szomory minden művészi megbecsülése mellett — rámutat azokra az egészségtelen lelkendezésekre, amelyek Szomory stílusát jellemzik, amelyek rajongóit jellemzik, s amelyek az eredményeket jellemezték, azt ugyanis, hogy a kritikusok Szomoryval akarták igazolni a külsőségek uralmát.

„A stílusának harsogó patakjában örökkön újraszülető Szomory Dezső — írja Havas — fölülmúlni igyekezett a realitásokat, s hazugságai az igazság túlkiabálásai.” „Pedig vannak némi keserves tapasztalataim a Kárpátok gránátverte lombjai alatt a vigasztalan hóban és hordoztam magam után a vérem rozsdás girlandját holmi volhyniai erdőkben” — írja Havas enyhe gúnnyal egy kis szomorys mellékzöngével.

Nem kímélte Havas a széles körben elismert Balázs Bélát sem szigorú kritikájával, amelyet Ignotus csak főnntartással közölt a *Nyugat*-ban. Szélesebb társadalmi körben kapott méltánylást Havas Gyula, amikor elismerő hangúllal ismer-

tette Göndör Ferenc *A szerb szocialisták a háborúban* című könyve nyomán a szerb szocialisták béketörekvéseit és mozgalmát. „E mozgalom, ameddig működhetett — írja Havas —, mintaképe lehetett volna a nagy államok szociálistáinak.”

Évek során át alig volt egyetlen békés, jó napja — emlékezett Tóth Árpád, aki testi-lelki jóbarátja volt, és szomszédja is. Havas szerezte Tóth Árpádnak a várbeli lakást, amelyben ő is lakott: a Verbóczy u 13. sz. házban (ma Táncsics u.) — Havas örök tréfálkozó volt, csillogó bájú ötletekkel. Feledhetetlenül szeretetre méltó kedves alakja lassan felmorzsolódott, de humora nem hagyta cserben.

Harctéri sebesülésünk után együtt őriztük az ágyat a XVII. katonai helyőrségi kórházban. Miután beszállítottak bennünket, hozzátartozóink behozták sokáig nélkülözött kedvenc könyveinket, amelyek ott heverték szanaszét az ágytakarónkon. Ám jött a félelmetes ezredorvos. — Micsoda rendetlenség ez itt?! — rivallt ránk, s e megrovás egyként illette a civil vendégeket és a magatehetetlen sebesülteket. S intézkedett, a szegénytől piros látogatók és a láztól piros betegek semmibevevésével. — Most már a rendberakott katonai agy szerint van minden — nyugtatott bennünket e gyógyító tevékenység távozása után Havas. S amikor már fönnjártunk, szívesen sétáltunk kinn a kertben és szívesen énekelgettünk, főleg kedves dalunkat, Csokonai *A tihanyi ekhóját*. Ám tárult egy ablak és a magasságból szállott az ismert hang: — Mi ez itt? csárda? — Hát mondtuk mi? — kérdezte szelíden Havas — mondtuk mi?

Zágon Géza Vilmos bajtársunk, jeles zeneesztéta, zeneszerző és zongoraművész, akinek a kórházban nagy odaadással „hallgattuk” félméternyi kis néma zongoráját, írta utánam egyik levelében, 1916 júliusában: — „Már én is elhagytam a kórházat, Havas ellenben még hűséges lakója a kórháznak, a viláért sem válna meg tőle, habár csak úgy zúgnak rá a büntetések.” Igaz, Havas renitens volt, sehogy sem volt kibékülve a kórházban is uralkodó katonai rendtartással, s ekképp vele sem a rendtartók.

1916. augusztus 15-i keltezéssel a következő sorokat kaptam

tőle a kórházból: — „Kedves Ivanov! (így szólított) Írtam volna előbb, de a sorsharang és más körülmények, hiszen tudod. . .” harapja el a végét, sokatmondón. Majd az ezredorvosról szólván: „. . . még mindig fenntartja ama állítását, hogy ez nem kocsma.” Majd befejezőként: „Mikor lesz vége? Írd meg sürgősen. A viszontlátás reményében ringatózva ölel híved. . .”

Reménységünk nem teljesült, nem láttuk viszont többé egymást. Akiknek rendetlenséget jelentett a könyv, s akiknek csárdahang volt *A tihanyi ekhó*, azok verték ki Havas kezéből a tollat és azok fojtották belé a dalt. Pedig neki mindennapi kenyere volt az írás. Soha senkitől az írásra vonatkozóan olyan hangsúllyal nem hallottam azt, hogy „megyek dolgozni”, mint Havas Gyulától. Mint egy esztergályos, a mesterember súlyos komolyságával fogott írásmunkájához, munkája hasznosságának és jelentőségének biztos tudomásával. A munka földi művelésének eredményével emelkedett a költészet szárnyain a magasba. „És itt maradt korán félbeszakadt pályájának néhány egyetemes értékű emléke is, új irodalmunk értékes nyeresége, a Havas Gyula írásai” — búcsúztatta Tóth Árpád.

Egy hárfa hullt, korán elhullt — vajon egyetemes értékű emléke valóban itt maradt?

★

2.

Ij. VAJDA JÁNOS

Azon a keskeny vágányú pályán lendült tempósabb iramban az irodalom jelentősebb állomásai felé, amelyiken Wagner (Tamási) György és Glatter (Radnóti) Miklós elindultak — Tamási, élesszemű vezető és irányító rátermettséggel, Radnóti figyelmesen körültekintő kalauzolással, Vajda pedig lelkeséggel fűtő hajtóerővel: a *Haladás* című diáklap terepén, 1926-ban. Bár Vajda már előbb helyet kapott „komoly” nyomdai sajtótermékekben — a Raith Tivadar szerkesztésében

megjelent *Magyar Írásban* és nyilván Raith közvetítésével a *Magyar Írás* munkatársa, Sásdi Sándor által szerkesztett *Új Írások* című pécsi időszakos folyóiratban — de íróvá érése a *Haladás—Jóság—Kortárs* vonalán teljesedett ki, Tamássi és Radnóti karolásában. A Magyar Ifjúsági Balassi Bálint Irodalmi Kör által kiadott, gépírásban sokszorosított „kritikai és szépirodalmi szemle” címlapján a fáklyát tartó férfialak alatt főmunkatársként Vajda János neve büszkélkedett. A diák-egyesület az 1927. évi januári tisztújító közgyűlésen Vajdát is választmányi taggá elektálta. Az 1927. január 9-én tartott műsoros délután rendezői között működött Vajda, majd az év végén meghirdetett novellapályázat bíráló bizottságának elnöke volt. A *Haladás* — amelyben Radnóti első, *Rózsa* című verse is megjelent — Vajda novelláit és egyéb munkáit közölte. A haladó irányzatú lapot a szűk látókörű pedagógusok megszüntették és az egyesületet feloszlatták.

A zsengek közül kiemelkedő és irodalomtörténeti nevezetességre szert tett *Haladás* kiszélesített, bár csak rövid távolságra nyúlt útján haladt tovább a már nyomtatott sajtó alól kikerült „1928”, majd a Tamássi—Radnóti—Vajda trióhoz Lakatos Péter Pál és Forgács Antal csatlakozásával 1929-ben a *Kortárs* című folyóirat első kiadványaként tekinthető *Jóság* című versantológia.

A *Kortárs* társadalomkritikai, irodalmi és művészeti szemle, Tamássi szellemi irányítása alatt működött, adminisztratív szerkesztői feladatait Vajda látta el, buzgó és értő ügyszeretettel, 1931-ig.

Kezdetben a Grasham palota egy kis klubhelyiségében voltak a lap szerkesztői megtűrt vendégek, később a Japán kávéház Kortárs-asztalához terelte össze Vajda a munkatársakat, és csikarta ki ügyefogyott erőszakossággal a folyóirat anyagát. Mert, mint írta: „versekkel, versekkel és versekkel el volnánk látva, de végre is ezekkel nem lehet megtölteni egy lapot.” 1930. februári levelében egy „hármás együttlétet (Miklós, te és én)” hív össze megbeszélésre, amely meghívói játszmában Miklós (Radnóti) az adu, éppúgy, mint egy szelíden ravaszdi,

cikkemet sürgető üzenetében: „Radnóti Miki olyasvalamit mondott, hogy már kész is van.” Több-kevesebb sikerrel járt az akciója, hogy nyomtatványokat küldött szét a munkatársaknak, amelyekkel előfizetőket gyűjtöttünk. Általánosan elismert eredménnyel járt, amikor Vajda kezdeményezésére a *Kortárs* a közismert Andrassy úti Mentor könyvkereskedés kirakatában kiállítást rendezett, amelyben az addig megjelent *Kortárs*-számok és könyvkiadványok: A *Jóság* antológia, Tamási Áhítat és Radnóti Pogány köszöntő című verskötete volt díszes keretbe foglalva, legfőbb ékességével, Scheiber Hugó festőművész képével.

1931 áprilisában küldött levelében a lap szörnyű anyagi helyzetéről számol be. A tarthatatlan anyagi helyzet azt eredményezte, hogy a lap gondjait mások vették át. De ezzel a lap szelleme is megváltozott. „Én még a múlt szám megjelenése után barátságos úton kiváltam a lap kötelékéből” — írja. Majd így folytatja:

„Nemrégiben Radnóti és Lakatos is kiváltak a lap kötelékéből, s ha egyszer több időm lesz, majd írok neked a detailokról is. Ez alkalomból tolmácsolom Radnóti Miki szíves üdvözlését. Ő szegény most nem tud írni, nagy bajban van. Kb. két héttel ezelőtt jelent meg új verskötete. Gyönyörű! Sajnos az ügyészség más véleményen volt és elkobozta. Indokok: Vallásgyalázás és szeméremsertő tartalom. A nyomdában, a kiadónál, Lakatos Palinál házkutatás volt és elvitték az összes feltalálható példányokat. Mikit, aki ekkor már Szegeden volt, rádión körözték, szombat hajnalban detektívek keresték szegedi lakásán, könyveit elkobozták. A szegedi jobb oldali sajtó nekirohant és lepiszkolta. Az egyetemről ki akarják zárni. (Zolnai és Sík Sándor mély felháborodással nyilatkoztak az ellene indított hajszáról és megígérték, hogy tiltakozni fognak a kizárása ellen.) Engem kért meg, hogy ezt megírjam neked, mert, mint írja, ő most nem bírja idegekkel.”

A *Kortárs* megszűnése után Vajda elvállalta 1931-ben Barbusse lapjának, a párizsi *Monde*-nak budapesti levelezői megbízatását. És a már említett irodalmi munkásságán kívül írásai jelentek meg a *Nyugatban*, a *Magyar Írásban*, és megbecsült munkatársa volt Supka Gézának a *Literatúra* — de kivált-

képpen Kassáknak a *Munka* lapjain. Novellát, verset, társadalmi kérdésekkel foglalkozó cikkeket, könyvismertetések és kritikákat, tanulmányokat ír. Már korai verseiben is kiütözik együttérzése a küszködőkkel, tanulmányaiban szocialista elkötelezettsége. Az ismeretlen katona hangját hallja: „Nem haltam meg, köztetek élek”, érzi magányosságát, de nem gubózik be önmagába: „Egyedül vagyok, de százezer János is egyedül van és nekik dobog a szívem”, s kitörő indulattal buzdítja a reménytelenségben csüggedő Színészt: „. . . mozdulj és emeld föl a kezed És állj szátcsapott karokkal, A hulló kor hunyó rivaldafényében Kiáltsd a szót Eszelősen az egyetlen szót, mit ember ma kiálthat: Nem! Nem! Nem! Nem! Nem!”

Olasz és francia avantgardista versköteteket marasztal el szegényes megkötöttségük miatt, béketörekvésű regényeket ismertet lelkesítőn. Az *Antlitz der Zeit* (Az idő arculata) című német — munkásköltők verseiből gyűjtött — kötetről ír figyelemre méltó kritikát. „Ez az arc kissé sápadt — mondja sajnálattal —, de proletársorból emelkedettek írták, s ez jelentős eredmény.” Érdeklődési körénél csak lelkessége tágabb ölelésű.

Vajda döntően lírai alkat. Olthatatlan tudásszomj és elsajátított műveltség, éles megfigyelőkészség és helyes ítélőképesség különös módon keveredik korlátlan jóindulattól táplált naivitással. A *Jóember Padovában* című novellájában írja:

„Mert csodálatos lelke volt a Jóembernek, aki már messzi idők óta a világot és a népeket járta. Olyan szomjasan, olyan boldogan fordította minden szépség, minden földi történés felé, hogy örök szerető mosoly ült arcára, s örök ölelésrehívás volt két karja.”

Ez arckép modelljéhez nem kellett Vajdának messzi világot bejárnia, még csak Padováig sem kellett volna mennie. Csak a tükörbe kellett volna pillantania — ha egyáltalán tükörbe nézett, mert amilyen igényes volt az irodalom világában, oly kevésbé volt kényes külsőségekben, s oly kevésbé volt hiú önmagára. Politikai állásfoglalása bármennyire elkötelezetten progresszív baloldali, kritikai szemléletében gyakran kiütözik

valamely — a humanista magatartáson túlmenő szenzibilis, elnéző kímélet. Kíméletesen ítél, mintegy az irodalmat kímélve az író kímélésével, mintha az egész irodalmat érné sérelem egy keményebb kritikai megnyilatkozással. Ignazio Silone *Bor és kenyér* című művéről írt vizsgálatában ráérez és rátapint arra az ingatag magatartásra, amely Silone tevékenységét jellemzi, fölismerete Silone világgépének buktatóit, de a végső következtetéseket fölmentő ítélettel zárta le.

Vajda túlnyomóan „irodalomban”, „irodalompolitikában” gondolkodik, s nem terjeszti ki elveit következetesen a képzőművészetre, az egész művészetre. *Az olasz futurizmus válságához* című tanulmányában jól látja az olasz futurizmus jelentőségét és politikai pálfordulásának kihatásait. Marinetti lapja, a *Futurismo* különválásával új helyzet keletkezett — írja. — „Politikai akcióját befejezte a futurizmus a fasiszmushoz való csatlakozással, amely csatlakozás számos sarkalatos tételnek szegreakasztására készítette a futurista csoportot.” Az avantgard mindenhol progresszív és ezért üldözött volt — és Vajda e megállapításában le akar számolni azokkal, akik a futurizmust mint különleges és csak Olaszországban születhető és élő fasiszta irányzatként létezőt könyvelték el. Hiszen a futuristák és az avantgard művészek a föld egyik pólusától a másikig — mint Vajda megállapítja — mindig és mindenhol a bal oldali és progresszív irányzatok képviselői voltak, akiket mindig és mindenütt üldöztek. Egyedül Olaszországban lettek reakciósak és egyedül ott lettek hivatalos művészei az államnak.

Vajda tehát ismerte az izmusok politikai jelentőségét és érdemeit, de fukarkodott művészi hatásának és eredményeinek elismerésével. Holott akkor már a *Magyar Írás*, amelynek Vajda tevékeny és érdemes munkatársa volt, föltárta nem egy számában és sok kiváló művésznek bemutatásával az avantgard rendkívüli jelentőségét a képzőművészet világában. Sőt még az irodalom területén mutatkozó szerepének elismerésében is fukarkodott, pedig maga is eléggé „fertőzött” volt, mint azt nem egy verse tanúsítja. Ám maga is jó szemmel fölismeri:

„Az izmusok legnagyobb érdeme, s valamelyest ma is ható és használható eredménye, hogy hajlékonyabbá tették a nyelvet és feltárták a szavak eddig ismeretlen és fel nem tárt értelmét.”

Feltétlen odaadással és szocialista fűtöttséggel adózik Nagy Lajos írásművészetének és világszemléletének, és lendületes meggyőzéssel ösztönöz *Lecke* című novelláskötetének olvasására. Ebben a kritikai munkájában mutatkozik meg legjellemzőbben Vajda politikai szemlélete és lelkessége.

Vajda nem típus, inkább sajátos korjelenség. Az a ritka fajta, amilyen ma már nem létezik, mert nincs is szükség rá, de amely akkor nélkülözhetetlen volt. Mert az a fajta odaadás és lelkesség tartották éberen és figyelőn a magyar irodalom szerelmeseinek táborát akkor, amikor e tábort csak selejtes és maradi ellátmánnyal igyekeztek kielégíteni.

Ifj. Vajda János 1907-ben született Budapesten. Itt végezte — a Barcsay utcai gimnáziumban — a középiskolát, majd a Kereskedelmi Akadémián tanult. Apja jómódú autóalkatrész-nagykereskedő volt, aki fiát — tanulmányainak elvégzése után — Londonba küldte, hogy az autókereskedelmi szakma követelményeivel közelebbről megismerkedjék. Azután Párizsban járt Vajda. Kitűnően megtanult angolul, franciául, németül, beszélt és fordította e nyelveket. 1930-ban a Jókai téri Automobil és Pneumatik Ipari és Kereskedelmi R. T. vállalat egyik igazgatója, Vajda nagybátyja, a cég finanszírozója meghalt, s ettől fogva s részben e haláleset, részben a politikai viszonyok torzulásai miatt az autóalkatrész-üzlet csak bukda-csolt, míg a harmincas évek végén teljesen tönkrement. Ezután már nemcsak a *Kortárs* anyagi bajaival küszködik Vajda, hanem a családja megélhetési gondjai is nagyrészt az ő vállát terhelik.

Utolsó boldog napjait Nyitrán töltötte rokonainál, 1939-ben. Azután már csak gond és bánat az élete. 1942-ben még itthon teljesít légmentesítő szolgálatot, azután behívták munkaszolgálatra. Előbb Nagykátára, majd 1942 októberében Tápiószecsőre irányítják. Nem panaszkodik, inkább még kisigényű öröme telik benne, hogy „gyönyörű helyen élek, egészsé-

gesen, inkább erőt adó, mint megerőltető munkában”. 1943 januárjában Dédabizstráról küld értesítést. Itt már „a hazagondolás a legnagyobb megtartó erő”. Olvas, és az új Márai-regényről ír: „a régi modor, a régi stílus és a régi bravúrok ismétlése és felkérődzése”. Viszont a legjobb véleménnyel nyilatkozik Kaffka Margit *Színek és évek* című művéről, amelyet harmadszor olvas, „új meg új szépségeket fedezve föl benne ezúttal is”. Magáról ezt írja: „Esténként embertelenül fáradt vagyok, de az olvasást nem hagyom! Mi lenne velem enélkül?” Bustyaházáról 1943 májusában a honvágy beszél: „Pest valószínűtlenül messze van. A pesti vonat után — itt lakunk az állomás közelében — úgy nézünk, mintha Kamcsatkába indulna.” Még megindítóbb, amikor a hazájából kivert, csúf halálnak kiszolgáltatott ifjú így számol be egy napjáról: „Tegnap irodalmi délutánt rendezett a század. *A magyar szabadság az európai költők lantján* címmel tartottam előadást.”

1943 karácsonyát még itthon töltötte, szabadságon. Találkozóra invitáló lapján ezt írta: „Egyszerre akarok mindent fölhabzsolni, mindenkivel beszélni.” Fölhabzsolni. Érezhette, tudhatta miért. A lapot a Margit körüti Regent házban levő lakásukból küldte, amelyet a németek később fölrobbantottak s a szülei ottpusztultak. Ezt már szerencséjére nem sejtette.

A többiről már csak Panni húga leveléből értesültem:

„Innen írok Debrecenből, sajnos Pesten nem volt időm Kassákat meglátogatni s őt értesíteni szegény Jancsi haláláról. Nagyon kérem, tudassa vele a történeteket. Jancsi Siegesdorfbán, Ausztriában halt meg, márciusban, szívrohamot kapott, t.i. idegileg és fizikailag teljesen le volt romolva. Külön jeltelen sírban fekszik, a nevét nem engedték ráírni a fejfájára. A bajtársai alaprajza után viszont meg lehet találni. Kedves Imre, nagyon kérem, beszéljen Kassákkal és kérem, írja meg a címét, úgyszintén Supka Gézáét is.”

A szépségnek és szabadságnak szerelmese volt a magyar irodalomnak e lelkes és munkás szolgája, s rúttul és rabságban pusztult el 1944-ben. Március Idusán, a szabadság feltámadásának ünnepén. Elveszett sírjára egy szál virágot sem tudtunk letenni.

SZALAI IMRE